

A magyar írásjelhasználat jellemző sajátosságai

1. Az írásjelek (vagy ahogy GELB 1982: 115 nevezi: a szupraszegmentális fonémák) egyezményes grafikai jelölések, melyek az írott nyelvben az intonációs-értelmi és grammatikai tagolás eszközei; a két szempont szorosan összefügg egymással.

Az írásjelek tükröztetik a gondolatok tagolását, a gondolatok szerkezeti részeinek egymáshoz kapcsolódását, tehát elkülönítenek, illetőleg összekapcsolnak különféle beszédegységeket és egyes mondatrészeket is. Jelölhetnek grammatikai viszonyt, helyettesíthetnek mondatrészleteket, kötőszókat; kiemelhetnek vagy mellékes, lényegtelenebb jelentésűvé tehetnek mondatokat vagy mondatrészeket; utalhatnak választási lehetőségekre stb.

A mondatzáró írásjeleknek lényeges funkciója, hogy jelölik a mondat modalitását, s ezzel együtt az intonációját is. Az írásjelek a mondatfajta jelölésén kívül is (különösen előadásra szánt szövegekben) fontos szerepet vállalnak a hangzás együttesében, a szöveg akusztikus, melodikus oldalának a megkomponálásában. Irányítják a hangvételt, a hangerőt, a hanghordozást, a hangmagasságot, a hanglejtést, a hangzást, a szüneteket (például az értelmező előtt, az utólagos hozzátoldások előtt, a tagmondatok határán stb.), a ritmust és a ritmusváltást (például közbevetések esetén). — A közlés akusztikus megformáltsága és az írásjelek között tehát általában kölcsönös meghatározottság áll fenn, bár ez korántsem általános érvényű, és sok részletkérdésben még egyáltalán nem tisztázott.

Kétségtelen, hogy az írásjelhasználat nagyobbrészt grammatikai alapokon nyugszik, de összefügg az információ közlési módjával (pl.: tömörítés, kiemelés, utólagos hozzátoldás) és az egyes információk hírértékével is (váratlan, meglepő fordulat jelölése, egy tartalomváró szó bővebb kifejtése stb.), sőt az írásjelek segítik a finomabb jelentésbeli és hangulati árnyalatok kifejezését is (megkérdőjelezünk valamit, kételkedve, gúnyosan jegyzünk meg valamit stb.).

2. Az európai írásjelhasználat viszonylag egységes rendszert alkot, s az európai nyelvekben az írásjelhasználat hasonló összefüggést mutat az információ grammatikai megszerkesztésével, a közlés módjával, az információ hírértékével, mint nálunk.

Az európai puntuáció egységes jellege természetesen nem azt jelenti, hogy nincsenek eltérések egyes nyelvcsoportok vagy nyelvek írásjelhasználati megoldásaiban. A tagmondatokat például általában írásjelek választják el egymástól, akár van, akár nincs kötőszó közöttük (vö. AkH. 1984. 243.), függetlenül attól, hogy a tagmondatok tagoltak vagy tagolatlanok, és hogy rövidek vagy hosszúak. Ez a szabály azonban nem minden európai nyelvben egyaránt kötelező. A németben és a magyarban szigorúan kötelező a vessző kitétele mindenféle típusú mellé- és alárendelő mondat között (vö. GDR. 423—34.). Hasonló a helyzet az oroszban is, csupán az egy szóból álló mellékmondatok elé nem kell vesszőt tenni, például: „я сказал откуда” ’Mondtam, honnan’ (vö. ПРОП. 142). — Az angol és a francia szokás azonban ettől eltér, s nem olyan szigorú formális szabályok szerint jár el (vö. БОЛЛА—ПАЛЛ—ПАПП 1977: 174; БАРЦОВА 1979: 19—46; JONSON 1978: 48), például: „She didn’t tell him the bad news *because* he was tired *and because* looked unwell” ’Nem közölte vele a rossz hírt, *mert* fáradt volt, *és mert* nem jól nézett ki’; „He heard an explosion *and* he (therefore) phoned the police” ’Hallotta a robbanást, *és ezért* telefonált a rendőrségre!’; „You should have asked the man *who* left yesterday” ’Meg kellett volna kérdezned azt az embert, *aki* tegnap elment’ (QUIRK—GREENBAUM: A University Grammar of English 256, 257, 459); „*Ou bien* il dort toujours et vous ne le dérangerez pas; *ou . . .*” ’Vagy mindig alszik, *és* ön nem zavarja őt; vagy . . .’; „Je connais un coin *qui* vous plaira” ’Ismerek egy zugot, *ami* önnek tetszeni fog’ (KELEMENNÉ 1984: 319, 321).

Akadnak olyan speciális sajátosságok is, melyek csupán egy-egy nyelvre jellemzőek. Ilyen egyedi jelenség a spanyolban a kérdő mondatokat közrefogó kérdőjelpár és a felszólító és felkiáltó mondatokat közrefogó felkiáltójelpár. Például: „¿*Qué* has hecho estos días?” ’Mit csináltál ezekben a napokban?’; „¡*Fuego!*” ’Tűz van!’ (Vö. ALONSO 1982: 5, 95.) Ugyancsak spanyol nyelvi sajátosság a megszólítások utáni kettőspont vagy az a szokás is, hogy az igei állítmány hiányát vesszővel jelölik, s hogy a gondolatjellel elkülönített hátravetések végére is kiteszik a gondolatjelet, azaz a hátravetésekben is gondolatjelpárt használnak (REPILADO 1969: 27, 45). Speciális orosz sajátosság a bizonyos névszói állítmányú mondatok alanyi és állítmányi részét elválasztó gondolatjel (НАУМОВИЧ 1983: 39—49), bár ez az utóbbi 50 évben a magyarban is szaporodott (ERDŐDI 1953: 296—7).

Egyes nyelvekben eltérést találunk az általános szokástól a gondolat megszakadásának, kihagyásának a jelölésében is. — A legtöbb európai nyelvben a gondolat megszakadását három ponttal jelölik (l. pl.: GDR. 477.; ПРОП. 185. stb.). A németben és az angolban azonban olykor gondolatjelet

is alkalmaznak a három pont helyett: „*Verlassen Sie das Zimmer, oder —!*” ’Hagyja el a szobát, vagy —!’ (GDR. 468.). A QUIRK—GREENBAUM—LEECH—SVARTVIK-féle angol grammatika szerint a gondolatjel a gyors törés és megszakadás jelölője, szemben a folyamatos megszakadást jelző három ponttal (i. m. 1077).

Korábban a magyarban is használatos volt a gondolatjel a kihagyás jelölésére. FÁBIÁN írja (1967: 236), hogy több régi grammatika megemlíti (példa nélkül ugyan) a gondolatjelnak kihagyást jelző szerepét. Például: „Mikor pedig ezen Lineátskák sokasítódnak illyenn formán: — — — — ez azt jelenti, hogy a beszéd valami híjjával vagyon és magára bízódik az Olvasóra, hogy azt pótolja ki” (a DebrGr.-ból id. FÁBIÁN: i. h.).

Nem egészen egységes az európai felfogás a pontosvessző használatával kapcsolatban sem. Bár a legtöbb grammatika egyetért abban, hogy a pontosvessző a mondatömbök elhatárolására szolgáló írásjel, s elvben azonosak is a mondatömb-meghatározások, a gyakorlati tájékoztatókban azonban nagy a bizonytalanság.

Többször elfogadott az a nézet, hogy a pontosvessző elsősorban a *de*, *azonban*, *mégis*, *ezért* kötőszók előtt használatos (vö. GDR. 454; ППОП. 131.2.; REPILADO 1969: 31; WEST—KIMBER 1963: 188); a QUIRK—GREENBAUM-féle angol grammatika (1977: 261) azonban ajánlja a „súlyosabb központosítást” (azaz a pontosvessző használatát) az *és* ... *sem*, *se* kötőszós [hozzátoldó kapcsolatos] mondatok, valamint a *de* ... *sem*, *se*, *mégsem* kötőszós [megszorító utótagú] ellentétes mondatok között is.

НАУМОВИЧ (1985: 212) helyesnek és ajánlatosnak tartja a pontosvessző kitételét olyan összetett mondatokban is, melyeknek első tagmondata (vagy mondatömbje) kijelentő, a második pedig kérdő, felkiáltó vagy felszólító. Az orosz helyesírási szabályzat (ППОП. 74.4.) a magyarral és a némettel ellentétben a beszéd szintje alatti relatív tömbök között is javasolja az alkalmazását.

A magyar helyesírás oldaláról tekintve a kérdést: a magyar írásjelhasználatban alig van olyan szabály, amelyik valahol ne lenne meg az európai helyesírásban (természetesen elsősorban a németben, az oroszban és az angolban). Speciális, csak a magyarra jellemző az a kötelező érvényű szabály, hogy a *mint* kötőszóval kifejezett hasonlító határozó elé vesszőt kell tenni (*Péter okosabb, mint a bátyja*), s részben az az alternatív szabály is, hogy bizonyos esetekben az alany és az állítmány közé kettőspontot szokás tenni (*A cél: tanítva szórakoztatni*), különösen a témaként álló állítmány után. Topik szerepű állítmány után azonban olykor más nyelvekben is előfordul kettőspont, de kizárólag akkor, ha az felsorolást vezet be. — Annak ellenére, hogy

kevés a kimondottan csak a magyar interpunkciós rendszerre jellemző szabály, kétségtelen, hogy a magyar írásjelhasználatnak európai jellege mellett nemzeti jellege is van, hiszen sajátos, egyedi elegye az európai szokásoknak.

Ma a magyar írásjelhasználat legközelebb a német és az orosz gyakorlathoz áll, bár a középkorban évszázadokon keresztül az olasz, majd a német közvetítésű olasz írásgyakorlat hatása volt nálunk a legerősebb. Ennek köszönhető, hogy ma a legtöbb írásjelhasználati szabályunk megegyezik a némettel. Az orosz interpunkcióval való rokonság részben az 1945-től 1989-ig tartó szorosabb nyelvi kapcsolatnak, részben pedig annak a következménye, hogy az orosz írásjelhasználati szabályok kialakulására is hatással volt a német gyakorlat. Az orosz pontuáció közvetlen nyelvi hatása elsősorban a nagyköötőjeles megoldások szaporodásában mutatkozott meg, mégpedig a *Hadrovics—Gáldi*-típusok terjedésében. Ezeken kívül a névszói állítmányú mondatok alanyi és állítmányi része között terjedő gondolatjel alkalmazásában (vö. ERDŐDI 1953: 296—8; ELEKFI 1964: 131—2). A szó szerint lefordított TASZSZ-hírekben például az 50-es évektől kezdve mindennap (s minden újságban) előfordultak ilyen példák: *A terv teljesítése — hazafias feladat; Az erődiplomáciával való próbálkozás — kilátástalan dolog*. Az alany és az állítmány közötti ilyen gondolatjel-használatnak egyébként vannak hagyományai a magyarban is, különösen olyan esetekben, amikor az alanyt vagy az állítmányt ki akarjuk emelni, vagy ha a hátul álló alany vagy állítmány váratlan közlést tartalmaz. Ilyen megoldást alkalmaz Arany János is:

„Az az ábránd — elenyészett,
Az a légvár — füstgomoly,
Az a remény, az az ének,
Az a világ — nincs sehol!”

(Arany János Visszatekintés című verséből idézi ZOLNAI 1957: 94.)

Az utóbbi évtizedekben (különösen tudományos szövegek olvasása és fordítása révén) az angol írásjelhasználat hatásával is számolnunk kell. Így elsősorban angol és német mintára hódítottak tért az *oktatási-nevelési* típusú kötőjeles összetételek (KLAJN, 1972: 162), a szögletes zárójelek (i. m.), valamint a 'vagy' jelentésű ferde vonal (*és/vagy*), s valószínűleg (az orosz mellett) az angol írásszokás is hozzájárult ahhoz, hogy elszaporodtak a magyarban is a „bevezető frázisok” utáni kettőspontok, például: *Nos: enyhén szólva közepes volt; Szóval: befejezted; Apropos: hogy van az új beteg? stb.*

3. Az európai írásjelhasználatban nemcsak az egyes jelek és szabályok, hanem a szabályok funkciója és típusai is hasonlóak.

A) Vannak kötelező érvényű szabályok. Ilyenek az írásművek szerkezeti tagolására vonatkozó szabályok. Ezek:

- a) A mondatok végén mondatzáró írásjelek állnak (s ilyenek részben a mondatzáró írásjelek fajtáira vonatkozó szabályok is).
- b) A tagmondatokat írásjelek választják el egymástól, akár van, akár nincs kötőszó közöttük (vö. AkH. 1984. 243.).
- c) A mellérendelő szószerkezeteket vessző választja el egymástól (kivéve az *és*, *s*, *meg*, *vagy* kötőszós, nem hozzátoldásos eseteket), a közbevetéseket páros írásjellel (zárójel, gondolatjel, vessző), az utólagos hozzátoldásokat zárójelpárral, gondolatjellel vagy vesszővel kell elkülöníteni. Ide tartoznak az értelmezett és az értelmező között, illetőleg az értelmező után használatos írásjelek szabályai is.

B) Vannak olyan szabályok, amelyek alternatív megoldásokra adnak lehetőséget. Alternatív lehetőségek esetében a választható írásjelek fokozati összefüggésben állnak egymással. A tagmondatokat elválasztó írásjelek fokozati összefüggése (a leggyengébben elválasztó írásjeltől a legerősebben elválasztó felé haladva): , < — < : < ;. A mondatrészeket elválasztó írásjelek fokozati összefüggése: , < — < : < (esetleg);. A közbevetéseket és a hátravetéseket elválasztó írásjelek fokozati összefüggése: , (,) < — (—) < ( ). Alternatív lehetőségek esetében a kifejezendő tartalomnak és a kifejezési szándéknak megfelelően kell az írásjelet megválasztani. — E kérdés szorosan összefügg a felszólító mondatok általános problémájával. A korábbi időkben szigorú szabály írta elő, hogy a felszólító mondatok végére felkiáltójelnek kell kerülnie. Ma egyre több európai szabályzat és grammatika tiltakozik ez ellen a szigorú megkötés ellen, s azt vallja, hogy a felszólító mondatok után nem szükséges minden esetben a felkiáltójel, csak ha nyomatékos a felszólítás (vö. pl.: GDR. 697). Tehát itt is többnyire választhatunk a felkiáltójel és a pont között.

Egyre inkább alternatív szabállyá kezd válni az alárendelt összetett mondatok központosási szabálya is (azaz a függő kérdő, függő felkiáltó, függő felszólító és függő óhajtó mondatok írásjelezése). A korábbi szabályok szigorúan megkövetelték ilyen esetekben a főmondat modalitása szerinti írásjelezést. Ma azonban egyre többen vallják, hogy ha a mellékmondat úgynevezett kapcsolt egyenes beszéd, azaz függő idézetként *hogy* kötőszóval kezdődik (ez el is maradhat), de egyenes idézetként folytatódik, és a mellékmondat dominánssá válik (*Megkérdezte, hogy nem jössz?*); vagy ha a mellékmondat nincs

a főmondatnál közvetlen mondatrészi viszonyban (*S szétnézett, mi zaj van a világban?*); illetve ha a főmondat „nem igazi” főmondat, hanem módosító mondatrészlet (*Nézd, ez nem fog sikerülni*), magunk dönthetjük el, hogy a főmondatnak vagy a mellékmondatnak megfelelő írásjelet választunk-e. (Így foglal állást az 1984-es magyar helyesírási szabályzatnak a 242. pontja is. Vö. még: НАУМОВИЧ 1985: 28.)

Nem szigorú, hanem rugalmas a felkiáltó funkciójú kérdő mondatokat záró írásjelek szabálya is (*Hát szép ez?/!*). Lehet őket kérdőjellel és felkiáltójellel is zárni. — A felszólító formájú kijelentő mondatok végére is egyaránt kerülhet felkiáltójel és pont is (*Foglaljuk össze a tanulságokat./!*). Ilyen esetekben szoktunk hagyományos elnevezéssel élve: **a funkció és a forma ellentmondásáról** beszélni. E probléma vizsgálata azonban valójában szorosán összefügg már a beszédaktusokkal, melyekkel a legbehatóbban PLÉH CSABA és RADICS KATALIN foglalkozott a „Beszédaktus-elmélet és kommunikációkutatás” című tanulmányában (1982: 87—108). A szerzők Austin nyomán rámutattak arra, hogy nyilatkozatunkban el kell választani azt, amit kimondunk, attól, amit teszünk. A nyilatkozatnak ezeket a rétegeit Austin **lokúciónak** (= a nyilatkozat szó szerinti grammatikailag kifejezett jelentése), illetve **illokúciónak** (= a nyilatkozat funkciója, az a cselekvés, amit a kimondással végrehajtottunk) nevezi, s rámutat arra, hogy gyakran a lokúciós jelentés nem azonos azzal, amit mondani szándékozunk (i. h. 94—5). Egy pohár vizet ugyanis kérhetünk így: *Adjál egy pohár vizet!*, de mondhatjuk azt is: *Nem adnál egy pohár vizet?* A sugallt (illokúciós) jelentés mindkét esetben felszólítás, a lokúciós jelentés azonban csak az első mondatban felszólítás, a másodikban kérdés. — Egy adott mondat modalitása tehát csak a grammatikai ismérvek és a kontextus együttes vizsgálata alapján állapítható meg (vö. még PÉTER 1984: 219—35 és KIEFER 1986: 20 is!).

A külföldi szerzők közül ERVIN TRIPP és munkatársai vizsgálták azt a jelenséget, hogy ugyanannak a funkciónak a betöltésére bizonyos helyzetben többféle modalitású szintaktikai szerkezet is alkalmas lehet, illetve hogy egy adott modalitás különböző funkciókat tölthet be (= vö. PLÉH—RADICS i. h. 103; az újabb szakirodalomból vö. még ROSENGREN 1988: 113—38 és ZAEFFERER 1988: 139—64).

Az alternatív megoldások közé lehet sorolni azokat az eseteket is, amikor választhatunk írásjeles vagy írásjel nélküli forma közül. Ide tartoznak például az egyszerű és az összetett mondat határsávjába tartozó vitás esetek (például: *A folyó kiáradt_(,) és a vetés elpusztult a nagy eső miatt; Sokat tanultak_(,) és kitűnően vizsgáztak a jelöltek*), bizonyos típusú névszói állítmányú mondatok alany-állítmányi részének kettősponttal való (vagy írás-

jeltelen) elkülönítése (*A neve(:) Madonna; A cél(:) tanítva szórakoztatni*), s legtöbbször az is, hogy egy mondatrészt vagy egy tagmondatot utólagos hozzátoldásnak, mellékes közbevetésnek szánunk-e, s ettől függően írásjellel/írásképpel választunk-e el.

C) A kötelező és az alternatív szabályok mellett vannak olyan tanácsok, melyek nem szigorúan normatív jellegűek. Ezek alkalmazása kizárólag a szerző megítélésétől, stílusától, emocionális-expresszív indíttatásától függ, és ezeknek elsősorban stilisztikai vagy retorikai funkciójuk van. Ilyenek: a figyelemfölkeltő és tömörítő kettőspont, a zárójeles kérdőjel vagy felkiáltójel, a gúnyos vagy más jelentést jelölő idézőjel, a szaggatott, töredezett előadásmódra utaló három pont, a váratlan fordulatot jelölő gondolatjel stb.

4. Közös sajátosság az európai írásjelhasználati rendszerben az állandó mozgás is. Az írásjelhasználati szokásokat ugyanis — bár viszonylag állandóak — bizonyos változás is jellemzi. Tapasztalatom szerint a mai írásjelhasználat egyik jellemzője minden stílusnemben az írásjelek (például a felkiáltó- és kérdőjelek) elszaporodása. De megtalálható az ezzel ellentétes tendencia, az írásjeltelen szövegszerkesztés is. A szépirodalom (de ma már a sajtó) nyelvben is gyakori a gondolatmenet megszakadását, a töredezett előadásmódot jelző három pont használata. Divatosak a vesszővel vagy gondolatjellel kapcsolt utólagos hozzátoldások, valamint a közbevetések is. Ezek többnyire a szerzőknek a mondanivalóval kapcsolatos véleményét tükrözik, de gyakran a szöveg írójának bátortalanságára, bizonytalanságára is utalnak. A beszélt nyelvben és az azt tükröző szépprózában divatos, hogy a mondategészetet, sőt sokszor a mondategységeket is gyakran nem szintaktikai szerkezetük szerint tagolják, hanem az információ többszörös lezárásával (pontokkal, vesszőkkel, olykor gondolatjellel vagy három ponttal) szétagolják. Például: „*Szeretne már menni. Amoda. Az igazi lakodalomba. Ahol muzsikások vannak meg ahol lányok vannak*” (SZABÓ PÁL: *Talpalatnyi föld* I. 1974: 158). A szétagolást felhasználják a humoristák is szófacsarásokban, például közös elemű frazémák egymásba öltésével úgy, hogy a tréfának a fogalmi fordulatból származó csattanója az eltagolt mondatrészbe vagy mondatrészletbe kerül, s a szünet fokozza a fordulat váratlanságát, a csattanó hatását. „*A primás hozzám jön. Lehajol és a fülembe húzza. A sapkámát*” (BONCZ GÉZA: *Levél a hosszú büntetésből*. In: *Rádió-kabaré. Válogatás*. 1984: 344). — Az újságcímekben szaporodnak a gondolatjeles megoldások. Itt a gondolatjelet a meglepő fordulat kifejezésére használják, például: *Akadémikus — farmerban* (RTVÚ. 1985/23. 3); *Fogamzágátlás — kenguruknak* (Népszava 1986. febr. 22. 16); *Délutáni légyottok — rablással* (Esti Hírlap 1985. júl. 13. 4).

A magyarban ugyancsak az újságcímekben (figyelemfelkeltés és talán

nyelvi takarékoság céljából is) terjednek az olyan zárójeles megoldások is, melyek a címeknek kettős jelentést adnak, például: *Hara(n)gvölgy*, *Pohár (nélküli) köszöntő*, *Szedd (meg) magad*, *Hasz(on)talan rugaszkodás* stb.

Európa-szerte divatosak, főként a hivatalos, a tudományos és az újságnyelvben a 'vagy' jelentésű ferde vonalak, például: *és/vagy*, *informális/formális* stb. és az alkalmi mellérendelő szó szerkezeteknek a kötőjellel való összekapcsolása, például: *beszédben-írásban*, *oktatási-nevelési* stb. (vö. AkH. 1984. 100. b).

Egyes szerzők kedvelik a figyelemfelkeltő kettőspontokat tartalomváró szavak és úgynevezett bevezető szavak után. Ezt helyesírási szabályzatunk is megengedi, sőt javasolja (vö. AkH. 1984. 245.; továbbá: QUIRK—GREENBAUM 287—94; REPILADO 34—40; НАУМОВИЧ 1985: 180—2, 236), például: „Máig vitatott *kérdés*: hol talált rá Juliánus az előmagyarokra?” (Népszava 1986. júl. 7. 5); „*Nos*: enyhén szólva közepes volt” (Világ Ifjúsága 1985. júl. 4. 2); „*Szóval*: volt egyszer egy Duna-korzó” (Nők Lapja 1985. júl. 27. 11).

5. Az európai írásjelhasználat egységes jellege igen fontos kultúrtörténeti tény, mely kétségtelenül a területi együvé tartozás és a közös kulturális fejlődés következménye. Ugyanolyan fontos és értékes része azonban az írásjel-használati kultúrának az a néhány apró nemzeti sajátosság is, ami a sok közös vonás mellett megvan az egyes népek írásjel-használati rendszerében. Kár lenne, ha bárki az egységesítés szándékával meg kívánná ezeket szüntetni, mint ahogy nem is olyan régen egy magyar nyelvész előadásában azt bizonygatta, hogy a magyar írásjel-használati rendszer elmaradott, mivel minden tagmondatot írásjellel választ el, s kifejtette, hogy itt lenne az ideje az angol és francia gyakorlat átvételének.

Véleményem szerint: bármennyire fontos is az európai kultúrközösség, egy nemzet arculatát s nemzet voltát nagyrészt a hagyományok, a nemzeti szokások adják meg, még az olyan kis sajátosságok is, amelyek az írásjelhasználatban mutatkoznak meg.

Irodalom

ALONSO, Martin 1982. Ciencia del lenguaje y arto del Estilo. I., II. (Duodecima edicion, cuarta reimpression.) Aguilar. Madrid.

Барсова, А. 1979. Проблемы Пунктуации в языках. Москва.

Болла, К., Палл, Е., Папп, Ф. 1977. Курс современного русского языка. Tankönyvkiadó. Budapest.

GDR. = Der Große Duden. Wörterbuch und Leitfaden der deutschen Rechtschreibung. VEB. Bibliographisches Institut. Leipzig. 1983.

ELEKFI László 1964. A nagyköötjel használata. *Nyr.* LXXXVIII, 131—5.

ERDŐDI József 1953. Az orosz nyelv hatása a magyar nyelvre 1945 után. I. Hatása hangrendszerünkre, helyesírásunkra, szóképzésünkre. *Nyr.* LXXVII, 296—8.

FÁBIÁN Pál 1967. Az akadémiai helyesírás előzményei. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Гелб, И., Ё. 1982. Опыт изучения письма. Радуга. Москва.

HELBIG, G., P BUSCHA, J. 1977. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. VEB Verlag Enzyklopädie. Leipzig.

JENSEN, Hans 1959. Altarmenische Grammatik. Carl Winter Universitäts-verlag.

JONSON, B. 1978. *Respelt English*. Longman. London.

KELEMEN Tiborné 1984. Cours de grammaire française. Tankönyvkiadó. Budapest.

KIEFER Ferenc 1986. A modalitás fogalmáról. *NyK.* LXXXVIII, 3—37.

KLAJN, Ivan 1972. *Infussi inglesi nella lingua italiana*. Olschki. Firenze.

Хаумович, А. Н. 1983. Современная русская пунктуация. «Высшая школа». Минск.

PÉTER Mihály 1984. Érzelemkifejezés, stílusérték és expresszivitás a nyelvben. *ÁNyT.* XV, 219—35.

PLÉH Csaba—P RADICS Katalin 1982. Beszédaktus-elmélet és kommunikációkutatás. *ÁNyT.* XIV, 87—108.

ПРОП. = Правила русской орфографии и пунктуации. Государственное Учебно-педагогическое Издательство Министерства Просвещения РСФСР. Москва.

QUIRK, Randolph, P GREENBAUM, Sidney 1977. *A University Grammar of English*. London.

QUIRK, Randolph, P GREENBAUM, Sidney, P LEECH, Geoffrey, SVARTVIK, Jan 1972. *A grammar of contemporary English*. Seminar Press New York and London. London.

REPILADO, Ricardo 1975. *Dos Temas de redacción*. Editorial Pueblo y Educación. Habana².

ROSENGREN, Inger 1988. Die Beziehung zwischen Satztyp und Illokutionstyp aus einer modularen Sicht. *Linguistische Studien* 185. sz. 113—36.

WEST, M., P KIMBER, P. F. 1956. *Deskbook of correct English. A Dictionary of Spelling, Punctuation, Grammar and Usage*. Государственное Учебно-педагогическое Издательство Министерства Просвещения РСФСР. Ленинград.

ZAEFFERER, D. 1988. Satzmodi als Satzformkategorien zur Analyse grammatischer Faktoren in der Illokutionstypbestimmung. *Linguistische Studien* 185. sz. 139—64.

ZOLNAI Béla 1957. *Nyelv és stílus. Tanulmányok*. Gondolat Kiadó. Budapest.